

KOMİK XARAKTER – FOLKLOR VƏ KLASSİK İRS KONTEKSİNDƏ

Anarın komediyalarının bir qisminin mövzusu folklordan və klassik yazılı ədəbiyyatdan alınmışdır. “Qaravəlli” və “Sizi deyib gəlmişəm” pyesləri bu baxımdan daha çox diqqət cəlb edir. Anarın dramaturji yaradıcılığında “Qaravəlli” pyesi məzmun və forma baxımından əhəmiyyətli yerlərdən birini tutur. Qeyd edək ki, bəzi tətqiqatçılar bu əsəri uşaq ədəbiyyatına aid nümunə hesab etsələr də, lakin sonradan bu mülahizənin yanlış olduğu öz təstiqini tapmışdır. Belə ki, bu pyesdə təkcə uşaqları deyil, böyükləri də düşündürən, narahat edən bir sıra problemlərə toxunulmuşdur. Müəllifin yaratmış olduğu Əvəz Əvəzov, Əli Əliyev, Məmməd Məmmədov, Sadıq sadıqov və s. Bir-birindən maraqlı obrazlar yaşlı nəslə mənsub olmaqla diqqət çəkməkdədirlər. Əsərdə bir çox obrazın iştirak etdiyinə baxmayaraq müəllif əsas diqqətini iki surətə – Yaxşı kişi və Pis kişi surətlərinə yönəltmişdir. Hər iki obrazın daxili-mənəvi aləmi bu şəkildə səciyyələndirilir: “Yaxşı kişi – adı başqadır, amma yerini şirin salıb, olub

Yaxşı kişi. Pis kişi – adı başqadır, amma sözün düzün deyib, olub Pis kişi” (1, 331). Bu iki obrazdan əlavə bir də Əvəz Əvəzov surəti hadisələrin inkişafında mühüm rol oynadığına görə əsər boyu onun da daxili – mənəvi dünyası ilə yaxından tanış oluruq. Teatrşünas Əsəd Məmmədovun doğru qeyd etdiyi kimi “Qaravəlli” pyesinin baş qəhrəmanı mənfi personajları gülüş hədəfinə çevirmək üçün sanki bir vasitədir. O daha çox “rabitəçi” rolunu oynayır. Əvəzovsuz zəncir qırıla bilər” (2).

Adından göründüyü kimi Anarın “Qaravəlli” pyesi Azərbaycanca geniş yayılmış məşhur xalq oyununun motivləri əsasında qələmə alınmışdır. Əsərdəki komizm, dramaturji konflikt də əsas etibarı ilə buradan qaynaqlanır. “Qaravəlli” pyesində Anar məşhur xalq oyununun başlıca prinsiplərini izləməklə səhnə üçün dolğun, düşündürücü, həmçinin ideya – məzmun baxımından kamil, oxunaqlı bir əsər meydana gətirmişdir. Eyni zamanda pyesdə gülüşün üstünlüyü qabarıq hiss edilməkdədir. Əsərin əvvəlində adı gülüş səciyyəsi daşıyan hadisələr getdikcə komikliyə çevrilir.

Bir sənətkar kimi Anarın pyesdə həyat tərzimizə və bütövlükdə cəmiyyətimizə yoluxmuş mənəvi – əxlaqi, sosial problemlər və bu problemlərin bədii həlli məsələləri düşündürmüşdür. Müəllif dramatik janrın imkanları çərçivəsində qaldırmış olduğu problemə diqqət çəkməyə nail olmuşdur. Belə ki, pyesin strukturunda “əl əli yuyar” prinsipi və bu yanlış fəlsəfəyə söykənən bütöv bir cəmiyyətin ağrı və acıları komik hadisələr fonunda bədii ifadəsini tapmışdır. Əsərdə qaldırılan problemlər daha çox obrazların dili ilə bədii ifadəsini tapmışdır.

Məsələn, pyesin başlanğıcını təmsil edən ekspozisiyada Pis kişi ilə Yaxşı kişinin dialoquna nəzər salaq:

“Pis kişi. Bir də var “xorlar”. Oxuyan xorları demirəm, rüşvətxorlar, müftəxorlar. (Bir neçə mənfi maska da peyda olur) Bir də var “bazlar” – dostbazlar dəstəbazlar, danosbazlar, qohumbazlar, yerlibazlar. (Maskalar dəyişir) Bir də var pərəstlər – şöhrətpərəstlər, mənəbpərəstlər və yenə də yerlipərəstlər. Bir də var “karlar”.

Yaxşı kişi. Şikəst karlar?

Pis kişi. Yox, riyakarlar, saxtakarlar, fitnəkarlar...” (1,336)

Zəncirvari davam edən və get – gedə böyüyən proseslər axırda işə adam düzəltməyə, maşın alqı – satqısına, evlənmək məsələlərinə qədər böyüyüb inkişaf edir. Dramaturq əhvalatların iştirakçısı olan obrazların daxili aləmini təfərrüatı ilə canlandırma bilməsə də, onların hər birini səciyyəvi əlamətləri ilə təqdim etməyə çalışmışdır.

Bunu da qeyd etmək yerinə düşər ki, dramaturq əsərdə şifahi xalq ədəbiyyatı motivlərinə geniş yer vermiş, bir sıra ədəbi örnəkləri mətnə daxil etməklə əsərin xəlqiliyini təmin etməyə çalışmışdır. Məsələn:

“Kosam mənim qanlıdır,

Qolları mərcanlıdır.

Kosaya əl vurmayın

Kosam ikicanlıdır”. (1, 333)

Yaxud

“Keçəl, keçəl, daz keçəl,

Balası pərvaz keçəl.

Keçəlin hindi başı,

Qoduğa mindi başı.

O tayda döyüş oldu,

Bu tayda sındı başı” (1, 333).

Əsərdə eyni zamanda xalq deyimi və ifadələrinə, atalar sözlərinə xeyli yer verilmişdir. Məsələn: “Yaxın qonşu uzaq qohumdan yaxşıdır”, “Keçəl suya getməz”, “Saqqalım yoxdur, sözüm keçmir”, “Yediyi yarma aşı, yarısı sudur, geydiyim yeddi dəst paltar, təzəsi budur”, “Saqqalda feyz olsaydı, keçi şıxlıq edərdi”, “Yuxarı tüpürürəm bığdı, aşağı tüpürürəm saqqal”, “Dəymə mənə, dəymərəm sənə”, və s. Bütün bunlardan yerli – yerində bəhrələnməsi pyesin dilinin canlılığını, təbiiliyini təmin etməklə yanaşı, onun oxunaqlılığına səbəb olmuşdur.

Əminliklə söyləmək olar ki, Anarın “Qaravəlli” pyesində satirik üslubun imkanları çərçivəsində mənəviyyatımıza yoluxmuş “əl əli yuyar” fəlsəfəsinin ifşası fonunda cəmiyyətimizi narahat edən və bu gün də yaşamaqda olan bir sıra ciddi problemlərə toxunulmuş, maraqlı bir sənət örnəyi ortaya qoyulmuşdur.

Onu da qeyd edək ki, “Qaravəlli” pyesi ədəbi ictimaiyyətin diqqət və marağına səbəb olmuş, haqqında müxtəlif fikirlər söylənilmişdir. “Qaravəlli” xalq oyununun yazılı ədəbiyyatda bədii əksindən bəhs edən elə bir tətqiqat tapmaq olmaz ki, orada Anarın adı çəkilən əsərindən bəhs olunmasın.

Anarın komediyaları içərisində “Sizi deyib gəlmişəm” əsəri xüsusi yerlərdən birini tutur. Bu əsərdə müəllif bir yazıçı kimi yüksək qiymətləndirdiyi Cəlil Məmmədquluzadənin bədii obrazını yaratmışdır. Ədəbiyyatşünas Araz Dadaşzadə qeyd edir: bu pyes Anarın başqa satirik əsərlərindən tamamilə seçilir.

Əslində, burada Anarın öz mətni yoxdur. Yazıçı dramaturgiyamızda ilk dəfə, axır vaxtlar dünya ədəbiyyatında çox yazılmış sənədli pyes janrına müraciət etmişdir” (3, 5-6).

Bir sənətkar kimi Anarın yaradıcılığında Cəlil Məmmədquluzadənin təsiri özünü aşkar şəkildə büruzə verməkdədir. Ədibin “Molla Nəsirəddin – 66” kitabında toplanmış əsərləri, o cümlədən esse və məqalələri bunu göstərməkdədir. Anarın Cəlil Məmmədquluzadə yaradıcılığına müraciətinin ən parlaq və orijinal nümunələrindən biri olan “Sizi deyib gəlmişəm” pyesi isə əsas etibarlı ilə böyük satirikin bioqrafiya və sənət dünyasının ümumi ruhundan bəhrələnməklə müasir dövrün problemlərinə diqqəti yönəltmək məramına söykənməkdədir.

“Sizi deyib gəlmişəm” pyesində cərəyan edən dramaturji əhvalatların mərkəzində Cəlil Məmmədquluzadə dayanır. Lakin əsər bir növ sənədli səciyyə daşdığından burada Cəlil Məmmədquluzadənin obrazı ənənəvi şəkildə verilməmişdir. Dramaturq onu daha çox öz sözləri və yaradıcılıq örnəkləri fonunda təqdim etməyə çalışmışdır. Qeyd edək ki, Cəlil Məmmədquluzadə ilə yanaşı Mirzə Ələkbər Sabir, Ömər Faiq Nemanzadə, Mirzə Cəlilin həyat yoldaşı Həmidə xanım da ənənəvi obrazdan daha çox öz sözləri ilə təqdim olunurlar. Bütün bu cəhətlər komediyanın sənədliliyini təmin edir. Lakin bununla yanaşı Anar pyesdəki dramaturji hadisələri elə məharətlə canlandırma bilməmişdir ki, burada əsərin sənədliliyi qabarıq hiss olunur. Dramatik əhvalatların gedişi boyu müəllifin C. Məmmədquluzadənin yaradıcılığına və şəxsiyyətinə böyük məhəbbəti və sevgisi aşkar şəkildə duyulmaqdadır. Bu, özünü bir tərəfdən obrazların dialoq və mühakimələrində, digər tərəfdən isə hadisə və əhvalatların mahiyyətində, məğzində büruzə verir.

“Sizi deyib gəlmişəm” pyesində komik hadisələrin iştirakçıları əsas etibarlı ilə üç qismə bölünürlər.

Birinci qismi Cəlil Məmmədquluzadə, Sabir, Ömər Faiq Nemanzadə və Həmidə xanım kimi tarixi şəxsiyyətlər təmsil edir. Obrazların ikinci qismi isə Molla Nəsirəddin, Lağlağı, Mozalan və Hərdəmxəyal kimi obrazlardan ibarətdir. Nəhayət, obrazların üçüncü qismini komik hadisələrin əsasında dayanan Məhəmməd həsən əmi, Xudayar bəy, Zeynəb, Şərəf, İzzət, Vəliqulu, Əhməd, Səkinə, Uçitel Həsənov, Kərbəlayı Cəfər, Karapet ağa, Qazı və başqaları kimi ədəbi personajlar təşkil edir.

Müəllifin komediyanın başlanğıcında verdiyi geniş həcmli remarkadan aydın olur ki, o, əsəri Cəlil Məmmədquluzadənin “Danabaş kəndinin əhvalatları” povesti, “Danabaş kəndinin məktəbi” pyesi, habelə ədibin felyetonları, xatirələri, tərcümeyi – halı, məktubları və s. Əsasında yazmışdır. Əsərdə hadisələr Nəcərninin Uçitel Həsənov və kəndxuda Xudayar bəyin müşayiəti ilə Danabaş kəndinə gələrək burada məktəb açmaq məqsədilə kəndlilərlə danışıq aparması epizodu ilə başlayır. Hökumət adamlarından həmişə əziyyət görmüş biçərə kəndlilər onların kəndə xoş bir niyyətlə gəldiyinə inanmırlar. Onlara elə gəlir ki, uşaqlarını yığıb əsgər aparacaqlar.

“Səkinə. Balamı saldat aparacaqlar, balam vay!..

Çadralı qadınlar – balam vay! Bais evin dağılım, bala vay (ağlaşma güclənir).

Uçitel Həsənov (camaata). Camaat, cəmi millətlər işləyiblər ki, obrazovaniya tapsınlar, amma siz hələ gör nə qədər nevejstvennisiz ki, bir surətdə bunu hələ anlamamısınız ki, uçenie – svet, ne uçenie – tma...” (3, 205).

Pyesdə hər bir obraz özünəməxsusluğu ilə səciyyələndirilir. Komediya ən çox diqqət çəkən obrazlardan biri Xudayar bəydir. Dramaturq onu olduqca yığcam, konkret detallarla canlandırmağa çalışmışdır. Lakin bununla belə Xudayar bəy komik əhvalatların gedişində və konfliktin açılmasında əhəmiyyətli rol oynayır. O, zülmün, zalımlığın simvolu kimi təqdim olunur, əsər boyu əxlaqsızlığı ilə yadda qalır.

Əsərdə təqdim olunan Məhəmməd həsən əmi Azərbaycan kəndinin yoxsul, kimsəsiz, hüquqsuz, öz halal zəhməti ilə yaşayan insanların ümumiləşmiş obrazını təmsil edir.

Dramaturq əsərdə qadın obrazları da daxili dünyasının yadda qalan cizgiləri ilə yarada bilməmişdir. Bunlar əsas etibarlı ilə Zeynəb, Şərəf və İzzət obrazlarıdır. Onların hər üçü bədbəxtlikdir. Bu bədbəxtlik bu qadınların hüquqsuzluğundan, qanunların ədalətsizliyindən, cəmiyyətin insan mənəviyyətinə yad, yabançı olan ehkamlardan qaynaqlanır.

Anarın “Sizi deyib gəlmişəm” pyesində hadisələr dramatik deyil, publistik məcrada cərəyan edir. Müəllif əsərin strukturunu elə müəyyənləşdirmişdir ki, burada kompozisiya hadisə və xarakterlərin təqdiminə deyil, birbaşa publistik canlandırmaya xidmət edir.

Ədəbiyyat

1. Anar. Adamın adamı (nəsr və dram əsərləri), Bakı, Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 1977, 503 səh.
2. Məmmədov Əsəd. “Qaravəlli”, yaxud Əvəzovun bir günü, “Ədəbiyyat və incəsənət”, 8 may 1976, N: 19 (1685).
3. Anar. Sizi deyib gəlmişəm, Bakı, Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 1984, 246 səh.
4. Anar. Seçilmiş əsərləri, iki cildə, I, II cildlər, Bakı, Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 1988, 400 s., 352 səh.
5. Azərbaycan sovet ədəbiyyatı, Bakı: Maarif, 1988, 543 səh.

Açar sözlər: komik xarakter, folklor, dramaturji konflikt, sənədlilik, xəlqilik

Keywords: comic character, folklore, dramatic conflict, documentary, folklore

Ключевые слова: комический персонаж, фольклор, драматический конфликт, документальный фильм, фольклор

Комический персонаж - в контексте фольклора и классического наследия

Резюме

В статье были задействованы комедии Анара «Гаравелли» и «Я же говорил», и обе комедии были проанализированы по теме. В комедии «Гаравелли» затронуты вопросы фольклорных традиций, использования автором одноименной народной игры, мастерского использования фольклорных традиций в спектакле. Также в спектакле «Я же говорил» классическое наследие, традиции, документальное произведение, история произведения и др. вопросы прояснились. Кроме того, в обоих произведениях мир образов, их внутренне-духовный мир, структура произведений, особенности формы и т. д. высказывались мнения по вопросам.

Comic character - in the context of folklore and classical heritage

Summary

Anar's comedies "Garavelli" and "I told you" were involved in the article, and both comedies were analyzed according to the topic. In the comedy "Garavelli" the issues of folklore traditions, the author's use of the folk game of the same name, the masterful use of folklore traditions in the play were touched upon. Also, in the play "I told you", the classical heritage traditions, documentary work, history of the work, etc. issues have been clarified. In addition, in both works, the world of images, their inner-spiritual world, the structure of the works, the features of the form, etc. views were expressed on the issues.

Dos. E.Vəliyeva